

The Impact of Religious Governance of Cyberspace on Nurturing the Awaiting Human

Dr. Maryam Mozaffari ¹

Abstract

Cyberspace, as a new arena for communication and information exchange, has significantly influenced various aspects of human life, including culture and character formation. The “nurturing of the Muntazir” (the Awaiter of the Promised Mahdi), as a core concept in Shi’a theology, has not been immune to these influences. Employing a qualitative research method with a descriptive-analytical approach, this study examines relevant sources, utilizes content analysis, and incorporates the perspectives of experts in the field. The nurturing of the Muntazir comprises cognitive, emotional, and behavioral dimensions. Findings reveal that the religious governance of cyberspace exerts both positive and negative influences on this developmental process. Positive effects include enhanced access to religious resources, strengthening religious awareness, content moderation to prevent ideological deviation, improved social interactions, positive reinforcement of lifestyle, better coordination between institutions, and the promotion of ethical standards in information dissemination. Conversely, negative impacts include the spread of misinformation, the generation of religious doubts, the fostering of judgmental or isolationist religious environments, the imposition of specific ideologies at the expense of religious diversity, and a reliance on superficial religious content lacking depth. The study concludes that effective, intelligent, and comprehensive religious governance in cyberspace can leverage the potential of this medium to play a pivotal role in nurturing the Muntazir, thereby fostering the individual and social growth of the faithful. Such governance must adopt a holistic approach—maximizing positive impacts while proactively mitigating negative consequences.

Keywords: Religious Governance, Dimensions of Religious Governance, Cyberspace, Nurturing the Muntazir, Dimensions of Nurturing, Positive Impacts, Negative Impacts

1. PhD in Arabic Language and Literature, Lecturer and Researcher, Jami'at al-Zahra Seminary, Qom, Iran(maryam110927@gmail.com)

تأثیر حکمرانی دینی فضای مجازی بر تربیت منتظر*

مریم مظفری^۱

چکیده

فضای مجازی به عنوان عرصه‌ای نوین از ارتباطات و تبادل اطلاعات، تأثیرات گسترده‌ای بر ابعاد مختلف زندگی بشر، از جمله تربیت و فرهنگ، داشته است. تربیت منتظر، به عنوان یک مفهوم مهم در اندیشه شیعی، نیز از این تأثیرات مستثنی نبوده است. این پژوهش با استفاده از روش تحقیق کیفی و با رویکرد توصیفی - تحلیلی، به بررسی منابع مرتبط با موضوع می‌پردازد. همچنین، از تحلیل محتوای منابع و بررسی دیدگاه‌های متخصصان و صاحب‌نظران در این زمینه استفاده می‌شود. تربیت منتظر ابعاد مختلفی دارد که شامل بعد شناختی، بعد عاطفی و بعد رفتاری است. یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که حکمرانی دینی فضای مجازی می‌تواند تأثیرات مثبت و منفی بر تربیت منتظر داشته باشد. از جمله تأثیرات مثبت می‌توان به: ۱. افزایش دسترسی به منابع دینی و تقویت آگاهی دینی؛ ۲. کنترل محتوا و جلوگیری از انحرافات فکری؛ ۳. تأثیر بر ارتباطات و تعاملات؛ ۴. تأثیر بر رفتار و سبک زندگی؛ ۵. تأثیر بر تعامل بین نهادهای مختلف؛ ۶. توجه به ابعاد اخلاقی در انتشار اطلاعات اشاره کرد. در مقابل: ۱. انتشار اطلاعات نادرست و ایجاد شبهات دینی؛ ۲. ایجاد فضای دینی قضاوت محور و انزواگرایانه؛ ۳. تعلیم ایدئولوژی‌های خاص و از بین بردن تنوع دینی؛ ۴. اعتماد به محتوای سطحی و فقدان عمق در آموزش‌های دینی از جمله تأثیرات منفی هستند. حکمرانی مؤثر، هوشمندانه و جامع در فضای مجازی می‌تواند با بهره‌گیری از ظرفیت‌های این فضا، نقش بسیار مهمی در تربیت منتظر ایفا کند و زمینه‌های لازم برای رشد و تعالی فردی و اجتماعی منتظران را فراهم آورد. این حکمرانی باید با در نظر گرفتن همه ابعاد موضوع، ضمن توجه به تأثیرات مثبت، با تأثیرات منفی نیز مقابله کند.

واژگان کلیدی

حکمرانی دینی، ابعاد حکمرانی دینی، فضای مجازی، تربیت منتظر، ابعاد تربیت، تأثیرات مثبت، تأثیرات منفی.

مقدمه

در دنیای معاصر، فضای مجازی به عنوان یک بستر فراگیر و تأثیرگذار در زندگی روزمره انسان‌ها شناخته می‌شود. این فضا نه تنها به عنوان یک ابزار ارتباطی و اطلاعاتی عمل

* تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۷/۲۱؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۹/۱

۱. دکتری زبان و ادبیات عرب، مدرس و پژوهشگر جامعه الزهراء (ع) قم، ایران (maryam110927@gmail.com).

می‌کند، بلکه به نوعی هویت و رفتارهای اجتماعی و فرهنگی افراد را نیز شکل می‌دهد. در این راستا، حکمرانی دینی به عنوان یک رویکرد مدیریتی می‌تواند نقش مهمی در هدایت و تنظیم این فضا ایفا کند. «حکمرانی دینی» به معنای استفاده از اصول و ارزش‌های دینی در مدیریت و نظارت بر رفتارها و فعالیت‌های اجتماعی است. «تربیت منتظر» نیز به مفهوم آماده‌سازی و پرورش افراد برای ظهور امام مهدی موعود عجل الله تعالی و فرجه الموعود و تحقق عدالت و صلح در جامعه است. این دو مفهوم به طور طبیعی در یکدیگر پیوند دارند، زیرا تربیت منتظر نیازمند بستری است که در آن ارزش‌های دینی و اخلاقی حاکم باشد. با وجود اهمیت حکمرانی دینی در فضای مجازی، چالش‌های متعددی وجود دارد که مانع از تحقق این هدف می‌شود. یکی از این چالش‌ها، عدم وجود یک چارچوب مشخص و منسجم برای حکمرانی دینی در فضای مجازی است. همچنین، گسترش محتوای غیردینی و ضد ارزشی در این فضا، می‌تواند تأثیرات منفی بر تربیت منتظر داشته باشد. این مسئله به ویژه در میان نسل جوان که بیشتر از سایر گروه‌ها به فضای مجازی وابسته‌اند، بارزتر است. برای حل این مشکل، نیاز به تدوین و اجرای سیاست‌های حکمرانی دینی در فضای مجازی است که براساس اصول اسلامی و نیازهای جامعه طراحی شده باشد. این سیاست‌ها باید شامل نظارت بر محتوا، ایجاد بسترهای مناسب برای تولید محتوای دینی و آموزشی، و ترویج ارزش‌های اخلاقی و انسانی در فضای مجازی باشد. همچنین، آموزش و پرورش در زمینه استفاده صحیح از فضای مجازی و تربیت منتظر باید در دستور کار قرار گیرد. بر این اساس، این پژوهش به سوال «تأثیر حکمرانی دینی فضای مجازی بر تربیت منتظر چگونه است؟» پاسخ خواهد داد.

فضای مجازی به عنوان یک بستر ارتباطی گسترده، تأثیر زیادی بر رفتارها، نگرش‌ها و هویت اجتماعی افراد دارد. در این راستا، حکمرانی دینی می‌تواند به عنوان یک راهنمای اخلاقی و فرهنگی عمل نموده و از انحرافات و آسیب‌های اجتماعی جلوگیری کند. این امر به ویژه در دوران کنونی که نسل جوان بیشتر وقت خود را در فضای مجازی سپری می‌کند، از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. تربیت منتظر به معنای آماده‌سازی افراد برای ظهور مهدی موعود عجل الله تعالی و فرجه الموعود و تحقق عدالت در جامعه است. حکمرانی دینی می‌تواند به عنوان یک ابزار مؤثر در این زمینه عمل کرده و نسل جوان را به سمت آرمان‌های دینی و اجتماعی هدایت کند. با توجه به گسترش سریع فضای مجازی و تغییرات مداوم آن، ایجاد چارچوب‌های قانونی و فرهنگی برای حکمرانی دینی در این فضا ضروری است. این چارچوب‌ها می‌توانند به عنوان راهنمایی برای تولیدکنندگان محتوا و کاربران عمل کرده و از انحرافات جلوگیری نمایند. با

توجه به اینکه فضای مجازی به سرعت در حال تحول است و چالش‌های جدیدی را به همراه دارد، حکمرانی دینی باید به این چالش‌ها پاسخگو باشد و به‌روز رسانی مستمر سیاست‌ها و برنامه‌ها را در دستور کار خود قرار دهد. این ضرورت به ویژه در مواجهه با تهدیدات فرهنگی و اجتماعی که نسل جوان را تحت تأثیر قرار می‌دهد، اهمیت بیشتری پیدا می‌کند.

پیشینه بحث

پیشینه این پژوهش، با مرور آثار کلاسیک و معاصر، روند پیدایی موضوع حکمرانی دینی و تأثیر آن بر تربیت و شناخت دینی را نشان می‌دهد و با اشاره به نگارش‌های معتبر فقهی، فلسفی و تربیتی، زمینه تحلیلی و نظری لازم برای پژوهش حاضر را فراهم می‌آورد.

پیشینه پیدایی

مسئله تلاقی فضای مجازی، تربیت منتظر و حکمرانی دینی، پدیده‌ای نسبتاً جدید است که با گسترش روزافزون فناوری اطلاعات، ارتباطات و تحولات اجتماعی و سیاسی شکل گرفته است. با ظهور اینترنت و شبکه‌های اجتماعی، فضای مجازی به عنوان یک بستر جدید برای ارتباطات، اطلاعات و تعاملات اجتماعی شکل گرفت. فضای مجازی الگوهای ارتباطی سنتی را دگرگون کرد و امکان ارتباطات گسترده و آنی را فراهم آورد. دسترسی آسان به اطلاعات در فضای مجازی، مرزهای جغرافیایی را از بین برد و به جهانی شدن اطلاعات منجر گشت. با توجه به نفوذ گسترده فضای مجازی در زندگی روزمره، بسیاری از نهادهای فرهنگی و مذهبی به استفاده از این فضا برای تربیت منتظران روی آورده‌اند. در عین حال، فضای مجازی با ارائه محتوای نامناسب می‌تواند تهدیدی برای تربیت منتظران باشد. حکمرانی فضای مجازی می‌تواند با ایجاد زیرساخت‌های مناسب، حمایت از تولید محتوای مفید و مقابله با تهدیدات، به تقویت تربیت منتظر کمک کند. تا جایی که نگارنده جستجو نمود اثری با عنوان «تأثیر حکمرانی دینی فضای مجازی بر تربیت منتظر» یافت نشد. آثار مرتبط با این موضوع در ادامه می‌آید.

پیشینه نگارشی

مقاله «فضای مجازی و چالش‌های تربیتی» نوشته علی‌رضا نصراللهی (۱۳۹۶)؛ این نوشته به بررسی تأثیرات فضای مجازی بر جوانان و نحوه تعامل دین با این پدیده جهانی می‌پردازد. مقاله «نقش فضای مجازی در تربیت دینی کودکان» نوشته دکتر صفورا شکوهی و پریسا اصغرزاده طالبی (۱۳۹۶)؛ این مقاله به بررسی نقش فضای مجازی و ظرفیت‌های بالقوه

فراوان آن پرداخته و می‌نویسد با فراهم بودن شرایط و ایجاد آن اثرات قابل توجهی در شکل‌گیری شخصیت افراد به خصوص کودکان خواهد داشت.

مقاله «الزامات حکمرانی اسلامی فضای مجازی در گام دوم انقلاب اسلامی» نوشته محسن عابدی درجه (۱۴۰۲)؛ در این نوشتار، الزامات حکمرانی اسلامی را نیازسنجی، طراحی سامانه، بسترسازی، عملیاتی کردن و نظارت بر آن معرفی کرده و در نهایت بیان می‌دارد در گام دوم انقلاب اسلامی، این شیوه حکمرانی ظرفیت و توانمندی تمدن سازی را دارد.

مقاله «الگوی حکمرانی مردمی در فضای مجازی مبتنی بر نظریه مردم سالاری دینی» نوشته حسین بشری خاوه و محمدصادق نصراللهی (۱۴۰۳)؛ در این نوشتار یافته‌ها را در طی سه مرحله، کدگذاری باز، محوری و انتخابی، تحلیل نموده و روایی و پایایی فرآیند پژوهش نیز براساس چهار معیار انطباق، قابلیت فهم، تعمیم و کنترل، ارزیابی نموده است. تحقق مردم سالاری دینی در حکمرانی فضای مجازی را از طریق فراحکمرانی دانسته است.

مبانی نظری پژوهش

مفهوم «حکمرانی»، تاریخی طولانی و پیچیده دارد که به اشکال مختلف در طول زمان ظاهر شده است. این واژه از زمان‌های قدیم در متون فلسفی و سیاسی مورد استفاده قرار گرفته و امروزه نیز به عنوان یک موضوع محوری در علوم اجتماعی و سیاست عمومی مطرح است. به مفهوم حکمرانی در دوره‌های تاریخی در ادامه اشاره می‌شود.

۱. فلسفه سیاسی یونان باستان و روم

در سنت فلسفه سیاسی یونان باستان، افلاطون در *جمهوری* (کتاب پنجم) نظریه‌ای هنجاری از حکمرانی ایده‌آل ارائه می‌کند که محور آن پیوند درونی عدالت و دانایی است؛ به زعم او، حکمرانی تنها زمانی مشروع و کارآمد است که قدرت سیاسی با فلسفه و شناخت حقیقت متحد شود، به گونه‌ای که یا فیلسوفان حاکم باشند یا حاکمان به مرتبه فلسفه دست یابند (Plato, trans. 1997: Republic, V, 473c-d). در این چارچوب، عدالت نه به معنای برابری صوری یا توزیع مکانیکی حقوق، بلکه به مثابه نظم عقلانی فهم می‌شود که در آن هر جزء شهر تحت حاکمیت عقل و معرفت سامان می‌یابد. بر همین اساس، افلاطون حکومت فاقد حکمت را اساساً نامشروع و منشأ «شور شهرها» می‌داند، زیرا جدایی قدرت از دانش، به انحراف سیاست از خیر عمومی و فروپاشی نظم عادلانه منجر می‌شود؛ بدین سان، نظریه او الگویی عقل محور و معرفت‌گرایانه از حکمرانی ارائه می‌کند که تأثیر عمیقی بر کل سنت فلسفه

سیاسی کلاسیک و پسا کلاسیک گذاشته است.

ارسطو در کتاب سیاست با رویکردی طبیعت‌گرایانه و غایت‌مند، حکمرانی را امری اخلاقی و برخاسته از سرشت اجتماعی انسان می‌داند و تصریح می‌کند که دولت نه صرفاً برای بقا، بلکه برای تحقق «زیست نیک» (eudaimonia) پدید می‌آید (Book I). وی در کتاب سوم با تفکیک میان صورت‌های صحیح و منحرف حکومت، معیار تمایز را جهت‌گیری قدرت به سوی خیر عمومی یا منفعت خصوصی می‌داند و بر این اساس، پادشاهی، اشراف‌سالاری و پولیتیا را به عنوان رژیم‌های درست، و استبداد، الیگارشی و دموکراسی منحرف را به مثابه اشکال فاسد حکومت معرفی می‌کند (Aristotle, trans. 1998: Politics, III, 1279a–1280b) در همین چارچوب، عدالت به عنوان معیار بنیادین مشروعیت حکمرانی نه بر پایه برابری عددی یا سلطه اکثریت، بلکه به مثابه توازن عقلانی میان قدرت‌ها و شایستگی‌ها تعریف می‌شود (همان) ارسطو در کتاب چهارم، با رویکردی واقع‌گرایانه، «پولیتیا» را بهترین حکومت عملی می‌داند؛ حکومتی مبتنی بر حاکمیت قانون، ترکیب متعادل عناصر دموکراسی و الیگارشی، اتکاء به طبقه متوسط نیرومند و جلوگیری از تمرکز قدرت، که بیشترین امکان تحقق عدالت و ثبات سیاسی را فراهم می‌آورد (Politics, IV, 1295b).

۲. در قرون وسطی

آگوستین قدیس در کتاب «شهر خدا» نظریه‌ای الهیاتی - سیاسی از حکومت ارائه می‌کند که در آن مشروعیت قدرت سیاسی به طور انحصاری به «عدالت» گره خورده است؛ وی در کتاب چهارم، فصل چهارم تصریح می‌کند حکومتی که فاقد عدالت باشد (اگر منظم و قدرتمند باشد) چیزی جز «راهزنی سازمان یافته» نیست (Augustine, trans. 1998: City of God, IV.4) و بدین سان یکی از بنیادین‌ترین معیارهای مشروعیت سیاسی در سنت مسیحی را صورت‌بندی می‌کند. در کتاب نوزدهم، فصل بیست و یکم، عدالت حقیقی را تنها در پرتو قانون الهی معنادار می‌داند و قوانین انسانی جدا از عدالت الهی را فاقد مشروعیت واقعی تلقی می‌کند (همان، ص. ۲۱) که این موضع تمایز بنیادین او با سنت فلسفه سیاسی یونانی را نشان می‌دهد. آگوستین در کتاب چهاردهم، فصل بیست و هشتم، با طرح نظریه «دو شهر» - شهر زمینی (Civitas Terrena) مبتنی بر قدرت، منفعت و خودخواهی، و شهر الهی (Civitas Dei) مبتنی بر اطاعت از خدا، عدالت و خیر حقیقی - نشان می‌دهد که هیچ حکومتی در جهان به طور کامل منطبق با شهر خدا نیست، هرچند می‌تواند بهره‌ای نسبی از عدالت داشته باشد (همان، ص. ۲۸). از نظر

غایت شناختی، او در کتاب نوزدهم (فصول ۱۳-۱۷) هدف حکومت زمینی را نه رستگاری اخروی، بلکه تأمین صلح، نظم و عدالت نسبی اجتماعی می‌داند، در حالی که نجات مختص شهر خداست؛ و نهایتاً در کتاب پنجم، فصل بیست و چهارم، ضمن الهی دانستن اصل قدرت، اطاعت از حکومت را مطلق نمی‌شمارد و مشروعیت اخلاقی آن را مشروط به عدالت و اطاعت از خدا می‌داند (همان، ص. ۲۴)، امری که چارچوبی انتقادی و مشروط برای نسبت مؤمن و قدرت سیاسی فراهم می‌آورد.

ابن خلدون در «مقدمه» با رویکردی نظام‌مند و تحلیلی، بنیان یک نظریه علمی درباره دولت و جامعه اسلامی را پی‌ریزی می‌کند و تاریخ را از سطح نقل رویدادها به سطح کشف «قوانین حاکم بر اجتماع انسانی» ارتقا می‌دهد؛ وی با طرح مفهوم «عمران» به مثابه علم جامعه، نشان می‌دهد که زندگی اجتماعی انسان تابع علل و قواعدی عینی است که فهم آن‌ها شرط تبیین تحولات تاریخی است. (ابن خلدون، ۱۴۰۱ هـ: کتاب ۱، باب ۱، فصول تمهیدیه) در این چارچوب، «عصبیه» به عنوان نیروی محوری همبستگی اجتماعی، شرط امکان شکل‌گیری قدرت سیاسی و دولت معرفی می‌شود، به گونه‌ای که بدون عصبیت مؤثر، نه دولت پایدار می‌ماند و نه جامعه توان استقلال سیاسی می‌یابد (همان، باب ۲). ابن خلدون سپس در تحلیل ساختار دولت، آن را فرایندی تاریخی و مرحله‌مند می‌داند که از پیدایش مبتنی بر عصبیت آغاز شده، با تثبیت قدرت و نهادسازی ادامه می‌یابد و نهایتاً به افول و فروپاشی می‌رسد؛ در این تحلیل، نقش دین و دعوت دینی در تقویت عصبیت، تنظیم مشروعیت، و سامان‌دهی قدرت سیاسی برجسته است و نهادهایی چون خلافت، بیعت، مناصب حکومتی و نظام مالیاتی به عنوان اجزای کارکردی دولت اسلامی بررسی می‌شوند (همان، باب ۳). در نهایت، ابن خلدون با نقد الگوهای فلسفی یونانی سیاست، نظریه دولت اسلامی را بر محور شریعت، عدالت و تأمین مصلحت عمومی صورت‌بندی می‌کند و بدین سان، الگویی واقع‌گرایانه و جامعه‌شناختی از حکمرانی ارائه می‌دهد که پیوندی درونی میان قدرت، اجتماع، دین و تاریخ برقرار می‌سازد.

۳. در دوره مدرن

دوره مدرن، مرحله‌ای از تاریخ سیاسی و فکری است که با تأکید بر عقلانیت، دولت‌های متمرکز، حقوق بشر و تحولات اجتماعی - اقتصادی مشخص می‌شود و تحولات فکری و سیاسی آن، از عصر روشنگری تا قرن بیستم و یکم، زمینه‌ساز شکل‌گیری نظریه‌های

مدرن حکمرانی، مشروعیت سیاسی و نقش شهروند در دولت است.

در عصر روشنگری

توماس هابز در کتاب *لویاتان* (1651) دولت را به مثابه یک نهاد مرکزی قدرت تعریف می‌کند که هدف اصلی آن تأمین امنیت، نظم و جلوگیری از هرج و مرج طبیعی در جامعه است. او با بازگشت به فرضیه «وضع طبیعی» (state of nature) نشان می‌دهد که انسان‌ها در غیاب قدرت متمرکز، در وضعیت بی‌ثبات و جنگ «همه علیه همه» (bellum omnium contra omnes) قرار دارند، زیرا غرایز خودخواهانه و ترس از آسیب متقابل، رفتارهای خشونت‌آمیز را اجتناب‌ناپذیر می‌کند. (Hobbes, 1651/1996: Leviathan, ch. XIII, pp. 89-91) برای جلوگیری از این هرج و مرج، افراد به صورت داوطلبانه «قرارداد اجتماعی» (social contract) می‌بندند و حق حاکمیت مطلق خود را به یک قدرت مرکزی، یعنی دولت، می‌سپارند. دولت مطلق، چه به شکل پادشاهی و چه به شکل حاکمیت جمعی، موظف است نظم، امنیت و اجرای قانون را تضمین کند، و مشروعیت آن براساس توانایی حفظ صلح و امنیت عمومی تعریف می‌شود. (همان، ص. ۱۳۴-۱۴۲) هابز همچنین تأکید می‌کند که اطاعت از دولت حتی در صورت فقدان عدالت کامل حاکم ضروری است، زیرا فقدان اطاعت بازگشت به وضعیت طبیعی و هرج و مرج را به دنبال دارد (همان، ص. ۱۷۶-۱۷۹) این دیدگاه یکی از بنیادی‌ترین نظریه‌های سیاسی مدرن درباره دولت و مشروعیت سیاسی است و هابز را به پدر نظریه دولت مدرن بدل کرده است.

جان لاک در دو رساله حکومتی (۱۶۸۹) دولت را نهادی می‌داند که هدف اصلی آن حفاظت از حقوق طبیعی انسان‌ها (زندگی، آزادی و مالکیت) است. وی با ارجاع به وضعیت طبیعی (state of nature) نشان می‌دهد که انسان‌ها آزاد و برابر آفریده شده‌اند و در طبیعت قوانین طبیعی را می‌شناسند که رعایت آن، تضمین‌کننده عدالت و احترام به حقوق دیگران است (Locke, 1689/1980: Two Treatises of Government, II, Ch. II, 4) نهادی قانونی و قدرت اجرایی، اجرای این قوانین را دشوار می‌سازد و منجر به تضاد و عدم امنیت می‌شود؛ بنابراین افراد به طور داوطلبانه بخشی از آزادی خود را به حکومت می‌سپارند تا حقوق طبیعی آنها محفوظ بماند و قانون و عدالت برقرار شود (Locke, 1689/1980: II, Ch. II, 4) لاک تأکید می‌کند که اقتدار دولت محدود و مشروط به حفظ حقوق طبیعی مردم است و هرگاه حکومت از این وظیفه کوتاهی کند یا حقوق طبیعی شهروندان را نقض نماید، مردم حق

دارند مقاومت کنند و حتی دولت را تغییر دهند (همان، ص. ۲۲۲) بدین سان، نظریه لاک مبنای کلیدی فلسفه سیاسی مدرن لیبرال و نظریه دولت مشروطه را شکل می دهد و دولت را به مثابه ابزاری در خدمت حقوق و آزادی های بنیادین انسان معرفی می کند.

قرن بیستم و بیست و یکم

میشل فوکو در نظم و انضباط و مجازات (Discipline and Punish, 1975) مفهوم حکومت مداری را نه صرفاً به عنوان اعمال مستقیم قدرت سیاسی، بلکه به عنوان شبکه ای گسترده از روانشناسی قدرت، نظارت و انضباط اجتماعی تحلیل می کند. او نشان می دهد که از قرن هجدهم، قدرت مدرن دیگر صرفاً از طریق مجازات های بدنی و اعمال خشونت آشکار اعمال نمی شود، بلکه با ایجاد نهادهای آموزشی، زندان ها، ارتش و بیمارستان ها به طور سیستماتیک در زندگی روزمره افراد نفوذ می کند و رفتارها را مدیریت و شکل می دهد (Foucault, 1977/1995: Discipline and Punish, Part 3: "Discipline" Chs. 1–3) فوکو مفهوم «قدرت - دانش» (power/knowledge) را معرفی می کند، یعنی قدرتی که از طریق دانش و تکنیک های مشاهده، ثبت و تحلیل رفتارها اعمال می شود و این همان چیزی است که دولت ها و نهادهای مدرن برای کنترل اجتماعی و مدیریت جمعیت به کار می گیرند. (همان) از نظر ایشان، حکمرانی مدرن با ایجاد نظم در بدن ها، زمان ها و مکان ها، افراد را به خودنظارتی وادار می کند، به گونه ای که قدرت نه صرفاً تحمیلی بلکه درونی شده و تبدیل به یک فن آوری زندگی و نظم اجتماعی می شود. این تحلیل، تحول قدرت از خشونت آشکار به قدرت نرم و پنهان را نشان می دهد و تأثیر عمیقی بر فلسفه سیاسی، جامعه شناسی و مطالعات حکومت مدرن داشته است.

ساموئل پی. هانتینگتون در کتاب خود، تحلیل تاریخی - تکاملی تحولات سیاسی و حکمرانی کشورها در عصر مدرن را از منظر «روند جهانی دموکراتیزاسیون» بررسی می کند؛ وی نشان می دهد که از ۱۹۷۴ تا حدود ۱۹۹۰ بیش از سی کشور در اروپا، آمریکای لاتین، آسیا و اروپای شرقی مسیر انتقال از رژیم های اقتدارگرا به نظام های دموکراتیک را پیموده اند و این روند را به عنوان «موج سوم دموکراسی» توصیف می کند که مهم ترین تغییر ساختاری در توزیع نظام های حکمرانی در قرن بیستم است (Huntington, 1991: p. 45) هانتینگتون تحلیل خود را با مرزبندی سه موج بزرگ دموکراتیزاسیون - اولین موج از ۱۸۲۸ تا ۱۹۲۶، دومین موج پس از جنگ جهانی دوم، و موج سوم از میانه دهه ۱۹۷۰ - و دو موج معکوس بین آن ها آغاز

می‌کند و سپس به علل داخلی و بین‌المللی این موج سوم، از جمله بحران مشروعیت رژیم‌های اقتدارگرا، توسعه اقتصادی و اجتماعی، و «اثر گلوله برفی» (snowballing) دموکراتیزاسیون در کشورهای همسایه، می‌پردازد (همان) وی همچنین فرایندها و انواع انتقال سیاسی (از جمله تغییرات توسط نخبگان، جایگزینی و همکاری میان حکومت و اپوزیسیون) و چالش‌های تثبیت دموکراسی را تحلیل می‌کند و تأکید می‌کند که دموکراتیزاسیون یک فرایند پیچیده، چندعاملی و تعامل محور است، نه صرفاً یک رویداد خطی. (همان)

«حکمرانی دینی» به معنای اعمال اصول و آموزه‌های دینی در سیاست‌گذاری و مدیریت فضای عمومی جامعه است. در فضای مجازی، این حکمرانی می‌تواند از طریق نظارت، هدایت و گفتمان‌های دینی موجود در این فضا به توسعه و تقویت آگاهی‌های دینی کمک کند. (احمدی، ۱۴۰۱: ج ۱، ص. ۲۵) حکمرانی دینی در فضای مجازی شامل چندین مؤلفه است: ۱. محتوای دینی و آموزشی؛ تولید و انتشار محتوای دینی مطابق با آموزه‌های اهل بیت (علیهم‌السلام) و متون معتبر دینی؛ ۲. مدیریت و نظارت؛ نظارت بر محتواهای دیجیتال و مدیریت محتوای مجازی براساس اصول اسلامی؛ ۳. تعامل اجتماعی و گروهی؛ ایجاد فضای امن و محترمانه برای تعاملات اجتماعی براساس آموزه‌های دینی. (نصر، ۱۳۹۵: ص. ۳۲۰) در فرهنگ لغات مختلف و منابع دینی، اصطلاح «حکمرانی دینی» ممکن است با اصطلاحات مختلفی همچون «حکومت اسلامی»، «ولایت فقیه» و «حکمرانی دولت» بیان شود. این مفاهیم گرچه هم‌راستا و هم‌پوشانی دارند، اما تفاوت‌هایی نیز با یکدیگر دارند.

۴. تفاوت حکمرانی دینی با حکومت اسلامی، ولایت فقیه و حکمرانی دولت

حکمرانی دینی مفهومی چندبُعدی است که در چهار بعد اعتقادی، اخلاقی، اجتماعی و سیاسی قابل تحلیل است؛ به گونه‌ای که بعد اعتقادی ناظر به باورها و ارزش‌های دینی به عنوان زیربنای فکری نظام حکمرانی، بعد اخلاقی معطوف به اصول سامان‌دهنده رفتار فردی و جمعی، بعد اجتماعی مرتبط با نقش دین در انسجام اجتماعی و تحقق عدالت، و بعد سیاسی ناظر به تأثیر دین بر ساختار قدرت، سیاست‌گذاری و هدایت جامعه است (عرفانی و عون نقوی، ۱۳۹۶: ص. ۳۲-۵۷). در معنای عام، حکمرانی دینی به بکارگیری ارزش‌ها و آموزه‌های دینی در اداره جامعه اشاره دارد، بدون آن که لزوماً به تشکیل یک نهاد سیاسی متمرکز بینجامد و در این چارچوب، نقش فقیه غالباً مشورتی و اخلاقی تلقی می‌شود. در مقابل، حکومت اسلامی به تأسیس و اداره جامعه بر پایه شریعت و فقه اسلامی اطلاق می‌شود و

به عنوان یک نهاد سیاسی مشخص، مشروعیت و ساختار خود را از احکام دینی می گیرد و حاکم را موظف به اجرای شریعت و تحقق عدالت می داند (طباطبایی، ۱۳۷۰: ج ۲، صص. ۵۰-۶۰). در سنت شیعی معاصر، نظریه ولایت فقیه - به ویژه در اندیشه امام خمینی رحمته الله علیه - این پیوند را به بالاترین سطح می رساند و فقیه جامع الشرایط را همزمان رهبر دینی و سیاسی جامعه در عصر غیبت معرفی می کند، به گونه ای که اجرای شریعت، تحقق عدالت و اداره امور عمومی در قالب یک ساختار حکمرانی واحد صورت می گیرد (موسوی خمینی، ۱۳۹۸: صص. ۵۳-۷۰). در نهایت، حکمرانی دولتی در چارچوب مدرن می تواند با ابزارهایی چون تنظیم و پالایش محتوای ناسازگار با آموزه های دینی و نیز تولید محتوای دینی غنی، در ارتقای معرفت و آگاهی دینی جامعه نقش ایفا کند (کریک، ۱۳۹۵: صص. ۱۰۰-۱۲۰؛ فتاحی، ۱۳۹۸: ش ۱۵، صص. ۱۲۳-۱۴۰)، و بدین ترتیب این مفاهیم را می توان در یک طیف تاریخی - فلسفی از تأثیر هنجاری دین بر حکمرانی تا ادغام نهادی دین و دولت در نظریه ولایت فقیه صورت بندی کرد.

۵. تربیت منتظر

تربیت منتظر در نظریه های اسلامی، به خصوص در آموزه های شیعه، به معنای آماده سازی فرد برای پذیرش امام مهدی عجل الله تعالی فرجه است. تربیت منتظر دارای ابعاد مختلفی چون: بُعد شناختی، بُعد عاطفی و بُعد رفتاری است. تأثیر حکمرانی دینی فضای مجازی بر هر یک از ابعاد بررسی می شود:

تأثیر حکمرانی دینی فضای مجازی بر بُعد شناختی تربیت منتظر

«حکمرانی دینی فضای مجازی» به مجموعه ای از اصول و قواعدی اشاره دارد که براساس آموزه های دینی، نحوه استفاده و مدیریت فضای مجازی را تعیین می کند. این حکمرانی می تواند شامل محدودیت ها، راهنمایی ها و سیاست هایی باشد که به منظور حفظ ارزش های دینی و اخلاقی در فضای مجازی اعمال می شود (احمدی، ۱۴۰۱: ج ۱، ص. ۲۵). «بُعد شناختی تربیت منتظر» به جنبه هایی از تربیت اشاره دارد که بر آگاهی، دانش و فهم افراد نسبت به مفاهیم دینی و انتظار ظهور موعود تمرکز دارد. این بُعد شامل آموزش های نظری و عملی است که به تقویت باورها و ارزش های دینی در افراد کمک می کند (فیروزآبادی و همکاران، ۱۳۹۹: ص. ۴۵). بُعد شناختی به فرآیندهایی اشاره دارد که فرد را قادر می سازد تا مفاهیم دینی و اعتقادی را درک کرده و آنها را به گونه ای مناسب در زندگی خود پیاده سازی کند. این بُعد

شناختی در تربیت منتظر می‌تواند شامل شناخت درست از زمان غیبت امام مهدی عجل الله تعالی فرجه الشریف، اهمیت انتظار و نقش فرد در تحقق ظهور باشد. از این منظر، شناخت درست از مفاهیم کلیدی مانند «انتظار» و «وظایف منتظر» اهمیت ویژه‌ای دارد، زیرا این مفاهیم درک بهتری از نقش فردی و اجتماعی هر مسلمان را در دوران غیبت فراهم می‌کند. (همان) بعد شناختی تربیت منتظر به توانایی کاربران در تحلیل، درک مفاهیم و آموزه‌های انتظار، تشخیص منابع معتبر دینی و شکل‌دهی نگرش‌های عقیدتی براساس آموزه‌های شریعت می‌پردازد (موسوی خمینی، ۱۳۹۸: صص ۵۳-۷۰). حکمرانی دینی فضای مجازی، با تعیین ضوابط محتوا، سیاست‌های انتشار، شبکه‌های آموزشی و رسانه‌ای، می‌تواند مهارت‌های شناختی، قدرت تحلیل و بینش منتظرانه را ارتقاء دهد یا برعکس، در صورت ناکارآمدی، موجب اطلاعات ناقص، برداشت‌های تحریف‌شده یا سطحی‌نگری دینی شود. از منظر فلسفی و تربیتی، این موضوع با مبانی حکمرانی دینی و نظریه ولایت فقیه نیز ارتباط دارد، زیرا هدف حکمرانی دینی، نه صرفاً کنترل، بلکه شکل‌دهی عقلانی و اخلاقی ذهن و رفتار جامعه است؛ در فضای مجازی، این هدف به بعد شناختی تربیت دینی تعمیم می‌یابد، به‌ویژه در پرورش نسل منتظر که شناخت آنها از مفاهیم دین، انتظار و عدالت الهی مستقیماً تحت تأثیر سیاست‌ها و ساختارهای حکمرانی دینی قرار می‌گیرد (موسوی خمینی، ۱۳۹۸: صص ۵۳-۷۰).

بنابراین، تحلیل محور تأثیر حکمرانی دینی فضای مجازی بر بعد شناختی تربیت منتظر می‌تواند به عنوان یک رابطه میان سیاست‌گذاری دینی، رسانه‌های نوین و تربیت عقیدتی - فرهنگی نسل جوان منتظر مورد مطالعه قرار گیرد و اهمیت آن در فرایندهای آموزش دینی، توسعه بینش عقیدتی و ارتقاء مهارت‌های شناختی در عصر دیجیتال برجسته شود. در ادامه به انواع تأثیر حکمرانی دینی فضای مجازی بر بعد شناختی تربیت منتظر اشاره می‌شود.

۱. افزایش دسترسی و تقویت آگاهی دینی

این محور شامل مواردی است که به افزایش دسترسی به منابع دینی و تقویت آگاهی دینی و مهدوی می‌پردازند:

ایجاد پلتفرم‌های آنلاین و منابع دیجیتال برای دسترسی به متون دینی و آموزش‌های مرتبط با انتظار: این امر می‌تواند به افزایش دانش و آگاهی دینی کمک کند (بارک بوبر، ۱۴۰۱: صص ۳۲-۵۷).

ارائه محتوای معتبر و دقیق در حوزه مهدویت از طریق مقالات، کتاب‌ها، و کلاس‌های

آنلاین: حکمرانی دینی بر فضای مجازی می‌تواند بسترهایی برای دسترسی به محتوای پایدار، دقیق و معتبر در حوزه مهدویت فراهم کند. از طریق تولید محتوای هدفمند نظیر مقالات، کتاب‌ها، پادکست‌ها، کلاس‌های آنلاین و نشست‌های مجازی، امکان افزایش شناخت افراد درباره مفاهیمی چون غیبت، انتظار فرج، و نقش جامعه در دوران غیبت فراهم می‌شود. این محتواها می‌توانند کاربران را به مواجهه‌ای فعال و هوشمندانه با آموزه‌های مهدویت دعوت کنند (حسن زاده، ۱۳۹۷: ص. ۴۵) برای تقویت آگاهی نسبت به مفاهیم مهدویت، می‌توان به مجموعه‌ای از متون دینی، کتاب‌ها، مقالات علمی و پایان‌نامه‌ها اشاره کرد که به تبیین و تحلیل ابعاد مختلف مهدویت از جمله جنبه‌های فلسفی، اجتماعی، تربیتی و فرهنگی پرداخته‌اند. مهدویت در اعتقادات شیعی به عنوان باور به ظهور امام مهدی عجل الله تعالی فرجه الشریع به عنوان منجی بشریت مطرح است. تقویت آگاهی نسبت به این مفهوم نه تنها از منظر دینی بلکه از ابعاد اجتماعی و روان‌شناختی نیز مورد توجه قرار گرفته است. یکی از منابع اصلی برای تقویت آگاهی نسبت به مهدویت، قرآن کریم و روایات اهل بیت علیهم السلام است. آیات قرآنی و احادیث نبوی و امامان شیعه به طور غیرمستقیم و مستقیم به این مسأله اشاره کرده‌اند. (طبرسی، ۱۳۸۴: ج ۴، ص. ۴۵)

استفاده از رسانه‌های دیجیتال برای گسترش مفاهیم دینی و مهدوی: امروزه رسانه‌های دیجیتال مانند وب‌سایت‌ها، شبکه‌های اجتماعی و حتی اپلیکیشن‌ها به یک ابزار مؤثر برای تقویت آگاهی دینی و مهدوی تبدیل شده‌اند. برخی از پژوهش‌ها به این موضوع پرداخته‌اند که چگونه می‌توان از فضای مجازی به طور مؤثر برای گسترش مفاهیم مهدوی بهره برد. (ملکی راد، ۱۴۰۱: ص. ۸۵) برای تقویت آگاهی نسبت به مفاهیم مهدویت، نیاز به منابع دینی، علمی و فرهنگی متنوع است. با توجه به پیشرفت تکنولوژی، رسانه‌ها و فضای مجازی می‌توانند ابزارهای مؤثری در این مسیر باشند. از این رو، تلاش برای گسترش مفاهیم مهدویت از طریق این ابزارها، می‌تواند تأثیرات مثبتی بر فرهنگ عمومی و تربیت نسل‌های آینده داشته باشد.

۲. کنترل محتوا و مقابله با انحرافات فکری

این محور به کنترل محتوا و جلوگیری از انتشار اطلاعات نادرست و انحرافی می‌پردازد: اعمال سیاست‌های نظارتی برای جلوگیری از انتشار محتوای ضد دینی: این امر به حفظ سلامت فکری و شناختی افراد کمک می‌کند (عرفانی، ۱۳۹۶: صص. ۳۲-۵۷).

ایجاد سامانه‌های رصد و پاسخگویی به شبهات برای مقابله با تهدیدات اعتقادی: یکی از خطرات جدی در فضای مجازی، انتشار اطلاعات ادرست و شبهات درباره عقاید مهدویت است. حکمرانی دینی مؤثر می‌تواند با شناسایی و مقابله با چنین تهدیداتی، ابزارهای مناسبی برای پاسخگویی علمی و منطقی به این شبهات ارائه دهد. در این راستا، ایجاد سامانه‌های رصد محتوا و تولید محتوای پاسخگو به شبهات براساس ادبیات شناختی مورد نیاز جامعه منتظر، می‌تواند تحول‌آفرین باشد (صافی گلپایگانی، ۱۳۹۱: ص. ۸۹).

۳. تشویق به مشارکت و تعاملات دینی

این محور به تشویق افراد به مشارکت در بحث‌ها و تعاملات دینی می‌پردازد: ایجاد بسترهایی برای تبادل نظر و مشارکت در گفت‌وگوهای دینی: این تعاملات می‌تواند به تعمیق فهم و شناخت دینی افراد کمک کند (نوری، ۱۴۰۳: ج ۵، ص. ۱۱۰). ایجاد شبکه‌ها و پلتفرم‌های اخلاقی برای تقویت ارتباطات مؤمنان و ترویج گفت‌وگو: انتظار: شبکه‌های اجتماعی امروزه به یکی از مهم‌ترین ابزارهای ارتباطی تبدیل شده‌اند. حکمرانی دینی فضای مجازی می‌تواند با ایجاد پلتفرم‌ها و شبکه‌هایی که پایه‌های اخلاقی انتظار در آنها ترویج می‌شود، زمینه‌ساز تقویت ارتباط مؤمنان و توسعه گفت‌وگو در سطح جهانی باشد. این ابزارها همچنین می‌توانند محلی برای تبادل دیدگاه‌ها، پاسخ‌دهی به شبهات و ترویج سبک زندگی منتظرانه باشند (مطهری، ۱۳۷۹: ص. ۵۹).

۴. تربیت و تقویت ابعاد فردی و اجتماعی

این محور به تربیت و تقویت ابعاد فردی و اجتماعی افراد در زمینه مهدویت می‌پردازد: ارائه منابع آموزشی و محتوای تأثیرگذار برای تقویت رفتارهای اجتماعی و فردی مبتنی بر اصول مهدویت: یکی از جنبه‌های مهم تقویت آگاهی نسبت به مهدویت، شناخت بعد تربیتی آن است. مفاهیم مهدوی در شکل‌دهی به شخصیت فردی و اجتماعی مسلمانان، به ویژه نسل‌های جوان، نقشی اساسی دارد. در این راستا، کتاب‌ها و مقالات زیادی به تربیت دینی و تأثیرات مفاهیم مهدویت در رفتار اجتماعی پرداخته‌اند.

ایجاد پویش‌ها و کمپین‌های تبلیغاتی برای تبیین نقش افراد در دوران غیبت و تشویق به مشارکت در اصلاح جامعه: حکمرانی دینی بر فضای مجازی، از طریق ایجاد پویش‌ها و کارزارهای تبلیغاتی، می‌تواند افراد را نسبت به وظایف فردی و اجتماعی‌شان در دوران غیبت آگاه کند. ترویج رویکردهای صحیح از انتظار، به‌ویژه مفهوم «انتظار فعال»، نقشی تعیین‌کننده

در تربیت منتظر خواهد داشت؛ به نحوی که افراد به مشارکت در اصلاح جامعه تشویق شوند (طباطبایی، ۱۳۷۰: ج ۲، ص. ۸۵).

۵. تاریخ‌شناسی و آینده‌پژوهی مهدویت

در این محور به بررسی و انتشار مطالب علمی و کتاب‌ها درباره علائم ظهور و پیش‌بینی‌های مرتبط با آن پرداخته می‌شود: آگاهی از تاریخچه حرکت مهدوی و تأثیرات آن در آینده جهان نیز از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. برخی کتاب‌ها به بررسی علائم و پیش‌بینی‌های ظهور امام مهدی عجل الله تعالی فرجه الشریف و نقش آن در تغییرات اجتماعی و جهانی پرداخته‌اند (صدر و طالب، ۱۳۸۶: ج ۱، ص. ۱۲۰).

۶. تقویت امید و انگیزه به ظهور

این محور به تقویت امید و انگیزه به ظهور امام مهدی عجل الله تعالی فرجه الشریف پرداخته و محتوای انگیزشی و آموزشی برای تقویت امید به ظهور و تشویق به پیگیری عدالت و اصلاحات اجتماعی ارائه می‌دهد. این باور می‌تواند به فرد حس مسئولیت اجتماعی بدهد و او را به پیگیری عدالت و اصلاحات اجتماعی تشویق کند (درخشانی، ۱۴۰۲: ص. ۱۱۲).

در یک جمع‌بندی کلی می‌توان گفت که حکمرانی دینی فضای مجازی، به شرط رعایت اصول اخلاقی، محتوایی و فنی، می‌تواند به عنوان ابزاری کلیدی در تقویت بعد شناختی تربیت منتظر ایفای نقش کند. با توجه به اهمیت فزاینده این فضا در زندگی امروز افراد، سیاست‌گذاری هدفمند و الهام‌گرفته از آموزه‌های اسلامی ضرورت دارد تا فضای مجازی از تهدیدهای اعتقادی به فرصتی بزرگ برای تقویت امید، آگاهی و بیداری انتظار تبدیل شود.

تأثیر حکمرانی دینی فضای مجازی بر بُعد عاطفی تربیت منتظر

حکمرانی دینی نقش مهمی در شکل‌دهی به نگرش‌ها، ارزش‌ها و رفتارهای افراد ایفا می‌کند. حکمرانی دینی فضای مجازی بر بعد عاطفی تربیت منتظر از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. «تربیت منتظر» به معنای پرورش فردی است که در انتظار ظهور امام مهدی عجل الله تعالی فرجه الشریف به عنوان منجی بشریت است و این تربیت نیازمند تقویت ابعاد روحی، عاطفی و اجتماعی خاصی است که در فضای مجازی می‌توان آنها را گسترش داد. «تربیت منتظر» به معنای تربیت افرادی است که با امید به ظهور امام مهدی عجل الله تعالی فرجه الشریف زندگی کرده و برای تحقق عدالت، امنیت و رفاه عمومی در جهان تلاش می‌کنند. این نوع تربیت به طور خاص بر جنبه‌های عاطفی انسان تأثیر می‌گذارد، زیرا منتظر بودن به معنای یک حالت عاطفی خاص است که از امید، صبر و

تلاش برای تحقق آرمان‌ها تشکیل می‌شود. در این راستا، حکمرانی دینی فضای مجازی می‌تواند ابزاری کارآمد برای تقویت این بعد عاطفی باشد.

۱. تقویت امید به ظهور و افزایش احساسات مثبت

در حکمرانی دینی فضای مجازی، یکی از مهم‌ترین وظایف، تقویت «امید به ظهور» و گسترش احساسات مثبت مرتبط با آن است. فضای مجازی به دلیل قابلیت دسترسی بالا و سرعت انتشار اطلاعات، می‌تواند بستر مناسبی برای تبلیغ مفاهیم دینی باشد. از طریق رسانه‌های اجتماعی، ویدیوها، مقالات و پادکست‌ها می‌توان داستان‌ها و آیات مرتبط با امام مهدی عجل الله تعالی فرجه الشریف را به اشتراک گذاشت تا منجر به ایجاد امید و انگیزه در افراد جهت انتظار ظهور شود (درخشانی، ۱۴۰۲: ص. ۱۰۲).

۲. ترویج صبر و مقاومت در برابر مشکلات

حکمرانی دینی فضای مجازی می‌تواند به پرورش «صبر و مقاومت» در افراد کمک کند. انتظار ظهور به عنوان یک فرآیند عاطفی به طور طبیعی نیازمند صبر است. در فضای مجازی، محتوایی که بر صبر در برابر مشکلات و امید به آینده تأکید دارند، می‌توانند تأثیرات عاطفی مثبتی بر افراد بگذارند و آنها را به پذیرش چالش‌ها و مشکلات زندگی تشویق کنند (مهدوی‌فر، ۱۳۹۷: ص. ۵۸).

۳. ایجاد احساس تعلق به جامعه مهدوی

حکمرانی دینی در فضای مجازی می‌تواند به تقویت احساس «تعلق به جامعه مهدوی» کمک کند. این احساس تعلق باعث می‌شود تا افراد، به ویژه جوانان، خود را بخشی از یک پروژه جهانی و معنوی بدانند که در آن منتظر ظهور امام مهدی عجل الله تعالی فرجه الشریف هستند. گروه‌ها و شبکه‌های مجازی که مباحث مهدویت را مطرح می‌کنند، می‌توانند به افزایش ارتباطات عاطفی و اجتماعی میان افراد منتظر کمک کنند (رضوانی، ۱۳۹۵: ص. ۱۱۲). حکمرانی دینی در فضای مجازی می‌تواند تأثیرات عاطفی عمیقی بر تربیت منتظر داشته باشد. از طریق تقویت امید به ظهور، ترویج صبر و مقاومت، و ایجاد احساس تعلق به جامعه مهدوی، فضای مجازی می‌تواند ابزاری مؤثر برای شکل‌دهی به شخصیت‌های منتظر باشد. استفاده صحیح و هدفمند از رسانه‌های دیجیتال در حکمرانی دینی می‌تواند به تقویت روحیه انتظار در نسل جوان و جامعه به طور کلی کمک کند.

۴. کاهش اثرات منفی فضای مجازی بر عواطف

فضای مجازی می‌تواند تأثیرات منفی زیادی بر عواطف افراد بگذارد، از جمله احساسات منفی چون اضطراب، افسردگی، و انزوا. حکمرانی دینی می‌تواند با هدایت درست و ایجاد محدودیت‌ها و مراقبت‌های لازم، از این آسیب‌ها جلوگیری کند. به طور خاص، تأکید بر مفاهیم معنوی و تربیت دینی می‌تواند به کاهش اثرات منفی فضای مجازی و تقویت احساسات مثبت و سازنده کمک کند.

۵. ایجاد تعاملات مثبت اجتماعی و عاطفی

با نظارت و حکمرانی دینی بر فضای مجازی، امکان ایجاد شبکه‌های اجتماعی با محتوای دینی و اخلاقی فراهم می‌شود که باعث ایجاد تعاملات مثبت میان کاربران خواهد شد. این تعاملات می‌توانند به تقویت روابط عاطفی و انسانی افراد کمک کنند، به ویژه در زمینه تربیت منتظر که بر مبنای محبت و همکاری جمعی استوار است.

در مجموع، حکمرانی دینی فضای مجازی می‌تواند تأثیرات مثبت و بسزایی بر بعد عاطفی تربیت منتظر داشته باشد. با هدایت صحیح این فضا و ایجاد محدودیت‌های مناسب، می‌توان از آسیب‌های روانی و اجتماعی که ممکن است ناشی از فضای مجازی باشد، جلوگیری نموده و به تقویت احساسات معنوی و دینی در افراد کمک کرد. این فرآیند، در نهایت می‌تواند به تربیت افرادی منتظر و آماده برای ظهور امام مهدی عجل الله تعالی فرجه الشریف منجر شود. حکمرانی دینی فضای مجازی از طریق تعیین محتوای قابل دسترسی، کنترل بر پلتفرم‌های اجتماعی و تعیین الگوریتم‌های جستجو، می‌تواند به طور مستقیم بر بعد عاطفی افراد تأثیرگذار باشد.

تأثیر حکمرانی دینی فضای مجازی بر بعد رفتاری تربیت منتظر

با توجه به تحولات روزافزون فضای مجازی و گسترش استفاده از آن در زندگی روزمره، این فضا به یکی از ابزارهای اصلی برای انتقال مفاهیم دینی، فرهنگی و اجتماعی تبدیل شده است. به ویژه در موضوعات دینی مانند مهدویت و تربیت منتظر، فضای مجازی می‌تواند نقش ویژه‌ای در هدایت رفتارهای فردی و اجتماعی ایفا کند. در این راستا، «حکمرانی دینی در فضای مجازی» می‌تواند بر جنبه‌های مختلف رفتاری افراد، به ویژه رفتارهای مرتبط با تربیت منتظر، تأثیرگذار باشد.

برخی از مهم‌ترین مؤلفه‌های این بعد عبارتند از:

عملکرد اجتماعی: توانایی تعامل موثر با دیگران، مشارکت در فعالیت‌های اجتماعی و حل

تعارضات؛

مسئولیت‌پذیری: احساس مسئولیت نسبت به خود، خانواده، جامعه و محیط زیست؛
پایداری: پایبندی به ارزش‌ها و اصول اخلاقی؛
خلاقیت و نوآوری: توانایی تولید ایده‌های جدید و حل مسائل به روش‌های نوآورانه.

۱. تقویت رفتارهای اخلاقی و معنوی

یکی از اساسی‌ترین رفتارهایی که در «تربیت منتظر» باید تقویت شود، رفتارهای «اخلاقی و معنوی» است. حکمرانی دینی در فضای مجازی می‌تواند با ترویج محتوای آموزنده و مثبت، افراد را به رفتارهایی چون «صداقت، انصاف، همکاری و احترام» تشویق کند. چنین رفتارهایی نه تنها بر روحیه فردی اثر می‌گذارد بلکه در سطح اجتماعی نیز به ایجاد جامعه‌ای مهدوی کمک می‌کند که در آن افراد از اصول اخلاقی پیروی می‌کنند. در فضای مجازی، پیام‌های آموزشی که در قالب‌های مختلف همچون ویدیوها، پست‌های اجتماعی، مقالات و حتی کتاب‌های الکترونیکی منتشر می‌شوند، می‌توانند به‌طور مؤثری رفتارهای اخلاقی مرتبط با تربیت منتظر را تقویت کنند. برای مثال، انتشار مطالبی درباره «آداب انتظار» و «رفتارهای اجتماعی منتظران امام مهدی عجل الله تعالی فرجه الشریف» می‌تواند به تقویت مفاهیمی چون صداقت، تعاون، و مشارکت اجتماعی کمک کند (مهدوی‌فر، ۱۳۹۷: ص. ۹۵).

۲. تقویت مشارکت اجتماعی و مسئولیت‌پذیری

حکمرانی دینی فضای مجازی می‌تواند تأثیر زیادی در «تقویت مشارکت اجتماعی» و «مسئولیت‌پذیری» در افراد منتظر داشته باشد. در آموزه‌های دینی، تأکید زیادی بر اهمیت «خدمت به جامعه» و «برادری دینی» وجود دارد. تربیت منتظر به‌ویژه در زمینه رفتارهای اجتماعی، به فرد کمک می‌کند تا در انتظار ظهور امام مهدی عجل الله تعالی فرجه الشریف در تلاش برای برپایی عدالت و اصلاح جامعه باشد. در فضای مجازی، برنامه‌ها و گروه‌های اجتماعی می‌توانند نقش مؤثری در تقویت مشارکت اجتماعی ایفا کنند. شبکه‌های اجتماعی و گروه‌های آنلاین می‌توانند بستر مناسبی برای جمع‌آوری منابع، مشارکت در فعالیت‌های اجتماعی و ایجاد شبکه‌های حمایتی برای فعالیت‌های دینی و مذهبی باشند. به‌عنوان مثال، برگزاری کمپین‌های آنلاین برای کمک به نیازمندان یا مشارکت در پروژه‌های خیرخواهانه می‌تواند روحیه مسئولیت‌پذیری را در افراد تقویت کند (درخشانی، ۱۴۰۲: ص. ۱۲۰).

۳. هدایت رفتارهای منفی و کاهش آسیب‌های اجتماعی

فضای مجازی به دلیل آزادی و دسترسی بالا، گاهی بستری برای انتشار «رفتارهای منفی» همچون «خشونت، نفرت‌پراکنی» و «بی‌اخلاقی» می‌شود. حکمرانی دینی در فضای مجازی می‌تواند از طریق «نظارت و پالایش محتوا» و «هدایت رفتارهای کاربران»، این آسیب‌ها را کاهش دهد. با ایجاد الگوریتم‌های محتوای دینی و معرفی اصول اخلاقی در راستای تربیت منتظر، می‌توان زمینه‌های بروز رفتارهای منفی را محدود کرد و از فضای مجازی برای ارتقاء رفتارهای مثبت استفاده نمود. مثال‌هایی از این نظارت‌ها می‌توانند شامل حذف محتوای توهین‌آمیز، مطالب ضد دینی، یا تبلیغ خشونت و ترویج آرمان‌های ضد مهدوی باشد. به این ترتیب، حکمرانی دینی می‌تواند در راستای تقویت رفتارهای مثبت و کاهش آسیب‌ها عمل کند (رضوانی، ۱۳۹۵: ص ۱۱۲).

۴. تأثیرگذاری بر الگوهای رفتاری از طریق محتوای رسانه‌ای

رسانه‌های اجتماعی مانند «اینستاگرام، تلگرام، و یوتیوب» از ابزارهای قوی برای تأثیرگذاری بر رفتار کاربران هستند. حکمرانی دینی در فضای مجازی می‌تواند به تولید محتوای آموزشی، تشویقی و خبری کمک کند که الگوهای رفتاری مثبت در راستای تربیت منتظر را تقویت کند. به عنوان مثال، ویدیوهایی که داستان‌هایی از شخصیت‌های مذهبی و منتظران واقعی امام مهدی عجل‌الله تعالی فرجه الشریف ارائه می‌دهند، می‌توانند بر رفتار کاربران تأثیر بگذارند.

۵. ایجاد و پشتیبانی از گروه‌ها و شبکه‌های اجتماعی

ایجاد و پشتیبانی از گروه‌ها و شبکه‌های اجتماعی آنلاین که به موضوعات دینی و تربیت منتظر پرداخته‌اند، می‌تواند به افراد کمک کند تا رفتارهای خود را در چارچوب اصول مهدویت و انتظار اصلاح کنند. این گروه‌ها می‌توانند بستر مناسبی برای تبادل نظر، مشورت، و هم‌اندیشی در زمینه‌های مختلف مذهبی و اجتماعی باشند (تقوی، ۱۴۰۲: ص ۷۸).

حکمرانی دینی در فضای مجازی می‌تواند تأثیرات عمیقی بر بعد رفتاری تربیت منتظر داشته باشد. از طریق اعمال نظارت بر محتواهای منتشرشده، تولید و انتشار محتوای آموزشی مرتبط با آموزه‌های دینی و تقویت گفتمان‌های مثبت، فضای مجازی می‌تواند به ایجاد بسترهای مناسب برای شکل‌دهی رفتارهای فردی و اجتماعی که با مفاهیم دینی، به ویژه مهدویت، همخوانی داشته باشد، کمک کند.

در نهایت، حکمرانی دینی در فضای مجازی نه تنها به تقویت رفتارهای فردی و اجتماعی

کمک می‌کند، بلکه می‌تواند به شکل‌دهی یک جامعه منتظر و آماده برای ظهور امام مهدی عجل‌الله تعالی فرجه الشریف منجر شود. با استفاده از این فضا به عنوان ابزاری برای انتقال آموزه‌های دینی، می‌توان نه تنها رفتارهای فردی را بهبود بخشید، بلکه جامعه‌ای مهدوی را با ویژگی‌هایی چون همبستگی، اخلاق‌مداری و امید به آینده‌ای روشن برای ظهور امام مهدی عجل‌الله تعالی فرجه الشریف ساخت. این فرآیند نیازمند همکاری همگانی است که در آن رسانه‌ها، نهادهای دینی، مسئولان فضای مجازی، و عموم مردم نقش خود را در تقویت این بعد رفتاری ایفا کنند.

تأثیرات مثبت حکمرانی دینی فضای مجازی بر تربیت منتظر

حکمرانی دینی فضای مجازی به عنوان یک بستر مؤثر در عصر حاضر، نقش بسیاری در تربیت منتظر، به‌ویژه در بُعد شناختی، عاطفی و رفتاری، ایفا می‌کند. در این راستا، فضای مجازی می‌تواند به تقویت و نهادینه‌سازی اصول دینی و مفاهیم مرتبط با انتظار و مهدویت کمک کند.

تأثیرات مثبت حکمرانی دینی فضای مجازی بر تربیت منتظر عبارت است از:

۱.۱. افزایش دسترسی به منابع دینی و تقویت آگاهی دینی

یکی از مهم‌ترین ویژگی‌های فضای مجازی، فراهم‌آوری امکان دسترسی آسان به منابع دینی است. با ایجاد پلتفرم‌های آنلاین و اپلیکیشن‌های آموزشی، افراد می‌توانند به متون دینی معتبر، ویدئوها، سخنرانی‌ها و مباحث علمی در حوزه مهدویت و انتظار دسترسی داشته باشند. این دسترسی بدون محدودیت‌های جغرافیایی و زمانی می‌تواند به ارتقای سطح آگاهی دینی کمک کند. براساس پژوهش‌های مختلف، افراد می‌توانند با استفاده از فضای مجازی، از منابع آموزشی متنوع و تخصصی بهره‌برداری کنند که به طور مؤثر مفاهیم دینی و مهدوی را در ذهن آنها نهادینه می‌کند (بارک بوبر، ۱۴۰۱). این نوع دسترسی، به‌ویژه برای افرادی که در مناطق دورافتاده زندگی می‌کنند یا به دلایل مختلف دسترسی محدود به منابع دینی سنتی دارند، امکانی منحصر به فرد فراهم می‌آورد. همچنین، محتوای آنلاین می‌تواند شامل تفسیر و شرح معانی آیات قرآن، بررسی احادیث مرتبط با مهدویت، و حتی ارائه تحلیل‌های فلسفی و کلامی از مفاهیم مهدوی باشد که به طور عمیق‌تری افراد را با این مفاهیم آشنا می‌سازد (ملکی‌راد، ۱۴۰۱: ص. ۶۴).

۲.۱. کنترل محتوا و جلوگیری از انحرافات فکری

تأثیر حکمرانی فضای مجازی بر محتوا و اطلاعات در چند محور است که عبارتند از:

انتشار معارف مهدوی: حکمرانی مناسب می‌تواند با فراهم کردن بسترهای مناسب، به انتشار صحیح و گسترده معارف مهدوی کمک کند. ایجاد وب‌سایت‌ها، نرم‌افزارها و شبکه‌های اجتماعی با محتوای غنی و مستند، می‌تواند به افزایش آگاهی و معرفت منتظران نسبت به امام زمان عجل الله تعالی فرجه الشریف و آموزه‌های مهدویت منجر شود (بهشتی، ۱۳۸۵: ج ۲، ص ۱۵۰).

مقابله با شبهات و انحرافات: فضای مجازی، عرصه‌ای برای انتشار شبهات و انحرافات در مورد مهدویت نیز هست. حکمرانی صحیح می‌تواند با نظارت بر محتوا و برخورد با موارد خلاف واقع و گمراه‌کننده، از انحراف اذهان و ایجاد تردید در باورهای منتظران جلوگیری کند (مطهری، ۱۳۷۰: ص ۷۵).

هدایت محتوای نامناسب: حکمرانی می‌تواند با فیلترینگ و محدود کردن دسترسی به محتوای نامناسب، از تأثیرات منفی آن بر تربیت منتظران، به ویژه نسل جوان، جلوگیری کند (Castells, 2001: p.120).

۱.۳. تأثیر بر ارتباطات و تعاملات

تأثیر حکمرانی فضای مجازی بر ارتباطات و تعاملات در چند محور قابل بررسی است: ایجاد شبکه‌های اجتماعی مهدوی: حکمرانی می‌تواند با حمایت از ایجاد و توسعه شبکه‌های اجتماعی با محوریت مهدویت، زمینه را برای تعامل و تبادل نظر بین منتظران فراهم کند. این شبکه‌ها می‌توانند به تقویت روحیه همدلی، همکاری و همفکری در بین منتظران کمک کنند (Schultz, 2005: p.91-86).

ارتباط با علما و اندیشمندان: فضای مجازی می‌تواند امکان ارتباط آسان‌تر منتظران با علما و اندیشمندان حوزه مهدویت را فراهم کند. برگزاری کلاس‌های آنلاین، پرسش و پاسخ و انتشار مقالات و سخنرانی‌ها در فضای مجازی، می‌تواند به ارتقای سطح علمی و معرفتی منتظران کمک کند (Giddens, 1990: p.180).

گسترش ارتباطات بین‌المللی: فضای مجازی می‌تواند زمینه را برای ارتباط منتظران در سراسر جهان فراهم کند و به تبادل تجربیات و دیدگاه‌ها در مورد مهدویت منجر شود (Robertson, 1992: p.200).

۱.۴. تأثیر بر رفتار و سبک زندگی

تأثیر حکمرانی فضای مجازی بر رفتار و سبک زندگی در چند محور قابل توجه است:

۱.۴.۱. ترویج سبک زندگی منتظرانه: حکمرانی می‌تواند با ترویج محتوای مناسب در فضای

مجازی، به تبیین و ترویج سبک زندگی منتظرانه کمک کند. این سبک زندگی شامل ویژگی‌هایی مانند تقوا، عدالت‌خواهی، صبر، امیدواری و تلاش برای اصلاح جامعه است (جوادی آملی، ۱۳۸۷: ج ۱۷، ص ۲۵۰).

۱.۴.۲. **مقابله با رفتارهای ناهنجار:** فضای مجازی می‌تواند زمینه را برای بروز برخی رفتارهای ناهنجار مانند خشونت، پرخاشگری و بی‌اخلاقی فراهم کند. حکمرانی صحیح می‌تواند با نظارت و برخورد با این رفتارها، از تأثیرات منفی آنها بر تربیت منتظران جلوگیری کند (liuz, 2004: p.89-74).

۱.۴.۳. **تقویت هویت دینی:** استفاده صحیح از فضای مجازی می‌تواند به تقویت هویت دینی و مذهبی منتظران کمک کند. انتشار محتوای دینی، برگزاری مراسم مذهبی آنلاین و ایجاد گروه‌های مذهبی در فضای مجازی، می‌تواند به تعمیق باورهای دینی و افزایش تعلق خاطر به مذهب منجر شود (Inglehart, 1997: p.150).

۱.۵. تأثیر بر تعامل بین نهادهای مختلف

حکمرانی مؤثر در فضای مجازی نیازمند تعامل و همکاری بین نهادهای مختلف از جمله نهادهای دولتی، نهادهای مذهبی، سازمان‌های مردم‌نهاد و خانواده‌هاست. هر یک از این نهادها می‌توانند نقش خاص خود را در تربیت منتظر در فضای مجازی ایفا کنند. به عنوان مثال، نهادهای مذهبی می‌توانند با تولید محتوای دینی و مهدوی مناسب، به ارتقاء سطح معرفت منتظران کمک کنند، در حالی که خانواده‌ها می‌توانند با نظارت بر فعالیت فرزندان خود در فضای مجازی، از آنها در برابر خطرات احتمالی محافظت کنند (Livingstone, 2008: p.100-118).

۱.۶. توجه به ابعاد اخلاقی در انتشار اطلاعات

حکمرانی دینی فضای مجازی با توجه به ابعاد اخلاقی موجب رعایت حریم خصوصی افراد، جلوگیری از انتشار اطلاعات نادرست و ترویج رفتارهای اخلاقی در فضای مجازی می‌شود. در تربیت منتظر، توجه به اخلاق و معنویت از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است، زیرا منتظران باید الگویی برای دیگران در رعایت اصول اخلاقی باشند (Floridim, 2010: p.122).

تأثیرات منفی حکمرانی دینی فضای مجازی بر تربیت منتظر

در دنیای مدرن امروز، فضای مجازی به عنوان یک ابزار قدرتمند در حکمرانی دینی و تربیت منتظر، فرصت‌ها و چالش‌های فراوانی را به همراه داشته است. هرچند که این فضای

دیجیتال می‌تواند در بسیاری از موارد موجب تقویت آموزه‌های دینی و تربیت صحیح منتظر شود، اما در صورت نبود نظارت و حکمرانی دینی دقیق و اصولی، می‌تواند پیامدهای منفی قابل توجهی به همراه داشته باشد. این پیامدهای منفی، از منظر فرهنگی، اجتماعی، و اخلاقی می‌توانند اثرات جدی بر نسل جوان و حتی تمامی اقشار مختلف جامعه داشته باشند.

۱.۱. انتشار محتوای نادرست و انحرافی

از چالش‌های اساسی فضای مجازی، انتشار محتوای نادرست و انحرافی است که می‌تواند باورهای دینی افراد را به خطر بیندازد. حکمرانی دینی با اعمال سیاست‌های نظارتی و کنترلی می‌تواند به ایجاد یک فضای امن در فضای مجازی کمک کند تا افراد به محتوای دینی معتبر و صحیح دسترسی داشته باشند. این سیاست‌ها می‌تواند شامل فیلتر کردن محتوای ضد دینی، ایجاد سیستم‌های ارزیابی و نظارت بر محتوای تولید شده، و ارائه راهکارهای آموزش محور برای ارتقای سواد رسانه‌ای کاربران باشد. محققان معتقدند که با وجود حجم بالای اطلاعات و محتواهای تولیدی در فضای مجازی، فرآیند نظارت و مدیریت محتوا می‌تواند به کاهش انتشار شبهات و اطلاعات نادرست کمک کند و زمینه‌ای برای تقویت اصول دینی فراهم آورد (عرفانی و عون نقوی، ۱۳۹۶: ص. ۱۳۲). همچنین، این فرآیندها می‌توانند به مبارزه با ترویج افکار غیرمعتبر و انحرافی در مورد مهدویت و نقش امام مهدی عجل الله تعالی فرجه الشریف بپردازند.

۱.۲. انتشار اطلاعات نادرست و ایجاد شبهات دینی

حکمرانی دینی فضای مجازی در صورت عدم مدیریت دقیق و علمی، ممکن است به نشر اطلاعات نادرست و شبهات دینی منجر شود. در بسیاری از موارد، حتی با وجود سیاست‌های نظارتی، اطلاعات اشتباه یا تحریف شده به راحتی در فضای مجازی منتشر می‌شوند. این اطلاعات می‌توانند به تربیت منتظر، آسیب برسانند و افراد را به سوی تفکرات غلط هدایت کنند. مطالعات نشان می‌دهند که بسیاری از افراد به ویژه جوانان، از فضای مجازی به عنوان منبع اصلی اطلاعات دینی خود استفاده می‌کنند (حسن‌زاده، ۱۳۹۷: ص. ۱۲۳). در این شرایط، اگر محتواها به طور مناسب و با دقت علمی بررسی نشوند، می‌توانند موجب گمراهی و گسترش شبهات دینی شوند. همچنین، اگر به طور دائم محتوای دینی از دیدگاه‌های مختلف به ویژه در رابطه با مسائل پیچیده‌ای مانند مهدویت و آینده پژوهی دینی ارائه نشود، ممکن است تنها یک برداشت سطحی از مفاهیم دینی شکل گیرد که این امر می‌تواند به تربیت منظر ناقص و تحریف شده منجر شود.

۱.۳. ایجاد فضای دینی قضاوت محور و انزواگرایانه

یکی دیگر از پیامدهای منفی حکمرانی دینی در فضای مجازی، ایجاد فضایی است که افراد را به جای تبادل آزادانه ایده‌ها و تجربیات، به سمت قضاوت کردن و انزواگرایی سوق می‌دهد. در فضای مجازی، کاربران ممکن است به دلیل نظارت و فیلتر محتوای دینی، از مشارکت در بحث‌های باز و بی‌پرده در مورد مسائل دینی و اجتماعی منصرف شوند. طبق پژوهش‌ها، هنگامی که به طور مداوم محتوای دینی به طور یک طرفه و از زاویه‌ای خاص عرضه شود، این امر ممکن است به تقویت افکار بسته و نپذیرفتن دیدگاه‌های مختلف دینی منجر شود. در چنین شرایطی، تربیت منظر به جای این که به افراد کمک کند که درک عمیق‌تری از مفاهیم دینی پیدا کنند، آنها را در دایره‌ای بسته و محدود از تفکرات دینی محصور می‌کند که می‌تواند به انزوا و فاصله‌گذاری دینی منجر شود (جاشوگری، ۱۳۹۹).

۱.۴. تحکیم ایدئولوژی‌های خاص و از بین بردن تنوع دینی

حکمرانی دینی فضای مجازی، در صورتی که به صورت شدید و یک طرفه اعمال شود، می‌تواند به تقویت ایدئولوژی‌های خاص و غالب منجر شود و تنوع دینی را در فضای مجازی به خطر اندازد. این رویکرد می‌تواند منجر به حذف یا تخریب سایر نگاه‌های دینی، فلسفی یا کلامی شود که در حقیقت به طور طبیعی در فضای آنلاین وجود دارند. مطالعات نشان می‌دهند که در جوامعی که حکمرانی دینی فضای مجازی بیش از حد فشرده و کنترلی است، خطر ایجاد فضای تک صدایی و حذف سایر ایدئولوژی‌ها وجود دارد. این روند به ویژه برای نسل جوان که در جستجوی شناخت و رشد فکری است، آسیب‌زننده خواهد بود. نتیجه این امر می‌تواند انزوای فکری و گسترش تفکرات افراطی و تک خطی باشد که در آن تربیت منظر و تقویت آگاهی دینی به طور صحیح شکل نمی‌گیرد (بهشتی، ۱۳۸۵؛ ص. ۱۳۴).

۱.۵. اعتماد به محتوای سطحی و فقدان عمق در آموزش دینی

حکمرانی دینی فضای مجازی می‌تواند به ویژه در محیط‌های آموزشی و تربیتی موجب سطحی‌نگری و فقدان عمق در یادگیری دینی شود. این مشکل زمانی به وجود می‌آید که محتواها به جای توجه به جوانب علمی، فلسفی و کلامی دین، تنها به پیام‌های سطحی و کوتاه مدت تکیه کنند. در این شرایط، افراد به ویژه جوانان ممکن است مفاهیم دینی را به صورت ناقص و بدون تحلیل عمیق فرا بگیرند. پژوهش‌ها نشان داده‌اند که این نوع آموزش‌ها و محتواهای سطحی می‌توانند درک نادرستی از مفاهیم دینی مانند مهدویت ایجاد

کنند و افراد را از تفکر و تحقیق عمیق‌تر باز دارند (دوورا، هیتز، بی‌تا: ۱۴۰). این مشکل در نهایت به تربیت منظر ناقص و غیرجامع منتهی می‌شود.

بر این اساس، حکمرانی دینی فضای مجازی، اگر به‌درستی و به‌صورت متعادل اعمال نشود، می‌تواند اثرات منفی زیادی بر تربیت منتظر و تقویت آگاهی دینی داشته باشد. از سرکوب آزادی بیان گرفته تا نشر اطلاعات نادرست و محدودیت دسترسی به محتوای متنوع، این چالش‌ها می‌توانند موجب ایجاد شکاف‌های فکری و فرهنگی در جامعه شوند. بنابراین، حکمرانی دینی باید با توجه به اصول آزادی فکری و تنوع دیدگاه‌ها، با رویکردی علمی و باز عمل کند تا بتواند اثرات منفی فضای مجازی را کاهش دهد و از آن برای ارتقای تربیت منظر به‌طور مؤثر استفاده کند.

نتیجه‌گیری

پس از بررسی دقیق مسئله «تأثیر حکمرانی دینی فضای مجازی بر تربیت منتظر»، روشن شد که حکمرانی دینی در فضای مجازی، یکی از ابزارهای مؤثر توسعه و ترویج آموزه‌های دینی و تربیت فکری و معنوی نسل منتظر است. با این حال، این حوزه به دلیل ماهیت گسترده و چندلایه فضای مجازی، نیازمند برخوردی هوشمندانه، متعادل، و مبتنی بر اصول علمی است. حکمرانی فضای مجازی دارای تأثیرات مثبت و منفی می‌باشد. تأثیر مثبت آن عبارت است از: ۱. افزایش دسترسی به منابع دینی و تقویت آگاهی دینی؛ ۲. کنترل محتوا و جلوگیری از انحرافات فکری؛ ۳. تأثیر بر ارتباطات و تعاملات؛ ۴. تأثیر بر رفتار و سبک زندگی؛ ۵. تأثیر بر تعامل بین نهادهای مختلف؛ ۶. توجه به ابعاد اخلاقی در انتشار اطلاعات. علیرغم فرصت‌های موجود، حکمرانی دینی در فضای مجازی به دلیل ویژگی‌های فنی و اجتماعی این فضا، گاهی دچار چالش‌های جدی می‌شود که مهم‌ترین آنها عبارت‌اند از: ۱. انتشار اطلاعات نادرست و ایجاد شبهات دینی؛ ۲. ایجاد فضای دینی قضاوت‌محور و انزواگرایانه؛ ۳. تعلیم ایدئولوژی‌های خاص و از بین بردن تنوع دینی؛ ۴. اعتماد به محتوای سطحی و فقدان عمق در آموزش‌های دینی. نتیجه این است که حکمرانی دینی فضای مجازی می‌تواند در عین حال هم فرصتی بی‌بدیل برای تقویت تربیت منتظر باشد و هم چالشی جدی در مسیر تربیتی آن خلق کند. موفقیت در بهره‌مندی از فرصت‌ها و مدیریت چالش‌ها بستگی به رویکردهای متعادل در حکمرانی فضای مجازی دارد. همچنین حکمرانی موفق دینی باید بستری را فراهم سازد که در آن مخاطبان بتوانند مفاهیم انتظار و مهدویت را به‌صورت عمیق، جذاب و در عین

حال مبتنی بر تعاملات اجتماعی درک و تجربه کنند. تنها در چنین فضایی است که می‌توان به تحقق اهداف بلندمدت تربیتی در این زمینه امیدوار بود. حکمرانی مؤثر، هوشمندانه و جامع در فضای مجازی می‌تواند با بهره‌گیری از ظرفیت‌های این فضا، نقش بسیار مهمی در تربیت منتظر ایفا کند و زمینه‌های لازم برای رشد و تعالی فردی و اجتماعی منتظران را فراهم آورد. این حکمرانی باید با در نظر گرفتن همه ابعاد موضوع، ضمن توجه به تأثیرات مثبت، با تأثیرات منفی نیز مقابله کند.

پیشنهادهای

با توجه به ابعاد حکمرانی دینی و ابعاد تربیت منتظر پیشنهاد می‌شود در چند بُعد تلفیقی پژوهش‌هایی انجام پذیرد. بعضی از آن ابعاد پیشنهادی عبارتند از:

- تأثیر بُعد اعتقادی حکمرانی دینی فضای مجازی بر بُعد شناختی تربیت منتظر؛
- تأثیر بُعد اخلاقی حکمرانی دینی فضای مجازی بر بُعد عاطفی تربیت منتظر؛
- تأثیر بُعد اجتماعی حکمرانی دینی فضای مجازی بر بُعد رفتاری تربیت منتظر؛
- تأثیر ابعاد حکمرانی دینی فضای مجازی بر ابعاد شناختی، عاطفی و رفتاری تربیت منتظر در جدول شماره (۱) نمایش داده می‌شود.

جدول شماره (۱)

ردیف	ابعاد حکمرانی دینی	ابعاد تربیت منتظر	تأثیرات مثبت و منفی حکمرانی
۱	اعتقادی؛ مربوط به باورها، و ارزش‌های دینی = زیرساخت‌های فکری و نظام حکومتی را شامل می‌شود.	بُعد شناختی؛ ۱. افزایش دسترسی و تقویت آگاهی ۲. کنترل محتوا و مقابله با انحرافات ۳. تشویق به مشارکت و تعاملات دینی ۴. تربیت و تقویت ابعاد فردی و اجتماعی ۵. تاریخ‌شناسی و آینده‌پژوهی مهدویت ۶. تقویت امید و انگیزه به ظهور	تأثیرات مثبت: ۱. افزایش دسترسی به منابع دینی و تقویت آگاهی دینی؛ ۲. کنترل محتوا و جلوگیری از انحرافات فکری؛ ۳. تأثیر بر ارتباطات و تعاملات؛ ۴. تأثیر بر تعامل بین نهادهای مختلف؛ ۵. توجه به ابعاد اخلاقی در انتشار اطلاعات

ردیف	ابعاد حکمرانی دینی	ابعاد تربیت منتظر	تأثیرات مثبت و منفی حکمرانی
۲	اخلاقی؛ مربوط به اصول و ارزش‌های اخلاقی = تامین کننده رفتارهای فردی و اجتماعی است.	بعد عاطفی؛ ۱. تقویت امید به ظهور و افزایش احساسات مثبت ۲. ترویج صبر و مقاومت در برابر مشکلات ۳. ایجاد احساس تعلق به جامعه مهدوی ۴. کاهش اثرات منفی فضای مجازی بر عواطف ۵. ایجاد تعاملات مثبت اجتماعی و عاطفی	تأثیرات منفی؛ ۱. تأثیر بر رفتار و سبک زندگی؛ ۲. انتشار اطلاعات نادرست و ایجاد شبهات دینی؛ ۳. ایجاد فضای دینی قضاوت محور و انزواگرایانه؛ ۴. تعلیم ایدئولوژی‌های خاص و از بین بردن تنوع دینی؛ ۵. اعتماد به محتوای سطحی و فقدان عمق در آموزش‌های دینی
۳	اجتماعی؛ بررسی نقش دین در شکل‌گیری جوامع = موجب توسعه انسجام اجتماعی و عدالت در میان افراد می‌شود.	بعد رفتاری؛ ۱. تقویت رفتارهای اخلاقی و معنوی ۲. تقویت مشارکت اجتماعی و مسئولیت‌پذیری ۳. هدایت رفتارهای منفی و کاهش آسیب‌های اجتماعی ۴. تأثیرگذاری بر الگوهای رفتاری از طریق محتوای رسانه ۵. ایجاد و پشتیبانی از گروه‌ها و شبکه‌های اجتماعی	
۴	سیاسی؛ تأثیر دین بر ساختارهای قدرت و سیاست‌گذاری‌ها، نقش رهبران مذهبی در هدایت جوامع را مشخص می‌نماید.		

منابع

قرآن کریم

- ابراهیم زاده آملی. عبدالله (بی‌تا)، *فلسفه انتظار*، بی‌جا: بی‌نا.
- ابن خلدون، عبدالرحمن (۱۴۰۱ق)، *مقدمه العلامة ابن خلدون*، بیروت: دارالفکر.
- احمدی، مجید (۱۴۰۱)، *دوراهی فضای مجازی و خانواده*، قم: امتداد حکمت.
- اکبری، احمد (۱۳۹۴)، *فضای مجازی در انتظار تولید محتوای دینی*، قم: موسسه تحقیقاتی.
- بویر، بارک (۱۴۰۱)، *دسترسی به منابع دینی در فضای مجازی*، ترجمه: کاظمی، تهران: دانشگاه علامه طباطبائی.
- بهشتی، محمد (۱۳۸۵)، *مجموعه آثار*، تهران: انتشارات سروش.
- تقوی، محمدرضا (۱۳۹۹)، *درآمدی بر فلسفه فضای مجازی با نگاهی به تمدن نوین اسلامی*، شیراز: پژوهشکده علوم انسانی.

- جاشوگری، محمد (۱۳۹۹)، تأثیر دین و فضای مجازی بر تربیت، بی جا: پارلاق قلم.
- جوادی آملی، عبدالله (۱۳۸۷)، تفسیر موضوعی قرآن کریم، قم: مرکز نشر اسراء.
- حسن زاده، م (۱۳۹۷)، مهدویت: نظریه ها و دیدگاه ها، بی جا: اسلامی.
- درخشانی، علی (۱۴۰۲)، راهبرد جوان گرایی در حکمرانی دینی با تاکید بر گام دوم انقلاب اسلامی، بی جا: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی رحمته الله علیه، انتشارات معارف اسلامی.
- دوورا، هیتز (بی تا)، تربیت فرزند در عصر دیجیتال، ترجمه: امین پورحسن، تهران: کتاب خوانا.
- رضوانی، علی اصغر (۱۳۹۵)، جامعه مهدوی، قم: بنیاد فرهنگی حضرت مهدی موعود عجل الله تعالی فرجه الشریف.
- صافی گلپایگانی، لطف الله (۱۴۰۰)، گفتمان مهدویت، قم: مسجد مقدس جمکران.
- صدر، محمدباقر؛ طالب، سیدحسین (۱۳۷۶)، متی يظهر الامام المهدي عجل الله تعالی فرجه الشریف دراسة فی علامات الظهور، بی جا: دارالزهرا.
- طباطبایی، سید محمدحسین (۱۳۷۰)، المیزان فی تفسیر القرآن، قم: انتشارات اسلامی.
- طبرسی، فضل بن حسن (۱۳۸۴)، مجمع البیان: تفسیر قرآن کریم، بی جا: ناصر خسرو.
- عرفان، امیرمحسن (۱۳۹۶)، رسانه و آموزه مهدویت، تهران: انتشارات رسانه.
- عرفانی، محمدنظیر؛ عون نقوی، محمد علی (۱۳۹۶)، فرصت ها و چالش های نهادهای دینی در فضای مجازی، قم: پژوهشگاه علوم اسلامی.
- فتاحی (۱۳۹۸)، آزادی بیان و تفکر انتقادی در فضای مجازی، فصل نامه مطالعات ارتباطات، شماره ۱۵.
- فیروزآبادی، سیدابوالحسن و همکاران (۱۳۹۹)، درآمدی بر حکمرانی فضای مجازی، تهران: دانشگاه امام صادق علیه السلام.
- کریک، برنارد (۱۳۹۵)، مبانی سیاست، ترجمه: مصطفی یونسی، تهران: سمت.
- مطهری، مرتضی (۱۳۷۰)، قیام و انقلاب مهدی عجل الله تعالی فرجه الشریف از دیدگاه فلسفه تاریخ و مقاله شهید، تهران: انتشارات صدرا.
- مطهری، مرتضی (۱۳۷۹)، انتظار، مکتب اعتراض از دیدگاه اسلامی، تهران: صدرا.
- ملکی راد، محمود (۱۴۰۱)، مهدویت و سبک زندگی، قم: باقرالعلوم.
- موسوی خمینی، سید روح الله (۱۳۹۸)، ولایت فقیه، قم: شمس.
- مهدوی فر، میرزا عباس (۱۳۹۷)، اسلام و فلسفه انتظار، بی جا: یاران قلم.
- نصر، سیدحسین (۱۳۹۵)، حکمرانی دینی، نظریه ها و رویکردها، بی جا: بی نا.

- نوری، ع (۱۴۰۳)، *فضای مجازی و مشارکت دینی*، تهران: انتشارات فرهنگ و ارتباطات.
- Aristotle. (1998). *Politics* (C. D. C. Reeve, Trans.). Indianapolis, IN: Hackett Publishing Company.
 - Augustine. (1998). *The City of God against the Pagans* (R. W. Dyson, Trans.). Cambridge: Cambridge University Press.
 - Castells, M. (2001). *The internet galaxy: Reflections on the internet, business, and society*. Oxford University Press.
 - Floridi, L. (2010). *Information: A very short introduction*. Oxford University Press.
 - Foucault, M. (1995). *Discipline and punish: The birth of the prison* (A. Sheridan, Trans.). New York, NY: Vintage Books. (Original work published 1977)
 - Giddens, A. (1990). *The consequences of modernity*. Stanford University Press.
 - Hobbes, T. (1996). *Leviathan* (R. Tuck, Ed.). Cambridge: Cambridge University Press. (Original work published 1651)
 - Huntington, S. P. (1991). *The third wave: Democratization in the late twentieth century*. Norman, OK: University of Oklahoma Press.
 - Inglehart, R. (1997). *Modernization and postmodernization: Cultural, economic, and political change in 43 societies*. Princeton University Press.
 - Liu, Z. (2004). Word of mouth for movies: Its dynamics and impact. *Journal of Marketing*, 68(3), 74-89.
 - Livingstone, S. (2008). Internet literacy: Young people's negotiation of new online opportunities. In D. Buckingham (Ed.), *Youth, identity, and digital media* MIT press.
 - Locke, J. (1980). *Two Treatises of Government* (P. Laslett, Ed.). Cambridge: Cambridge University Press. (Original work published 1689)
 - Plato. (1997). *Republic* (G. M. A. Grube, Trans.; rev. C. D. C. Reeve). Indianapolis, IN: Hackett Publishing Company.
 - Robertson, R. (1992). *Globalization: Social theory and global culture*. Sage.
 - Schultz, D. E. (2005). IMC—A requiem. *Journal of Advertising Research*, 45(1).